

Наталија Лудошки¹
Зрењанинска гимназија

ЛАЗА КОСТИЋ – ВЕЛИКА ТЕМА МЛАДЕНА ЛЕСКОВЦА

Сажетак: У раду је описан вишедеценијски рад Младена Лесковца на прикупљању, објављивању и критичком вредновању дуго запостављаног дела Лазе Костића. Место овог ствараоца у српској књижевности, Младен Лесковац, баратајући методолошким принципима историзма и биографизма али, каткад, упуштајући се и у текстуалне анализе, настојао је да реконструише на основу социо-културног контекста у којем је Костић деловао, егзистенцијалних прилика у којима се затицао, као и особених карактерних диспозиција овог, по свему, значајног писца. При том, књижевни историчар Младен Лесковац као да је проничући у Костићеву личност, огледајући се у њему, посредно говорио о себи, разоткривајући у тим есејима и део сопствене стваралачке и људске природе.

Кључне речи: српски романтизам, биографизам, историзам, текстолошка анализа, поступак реконструкције, документ, посредни говор о себи.

Младен Лесковац (1904–1990) дао је значајан допринос историји српске књижевности истрајно се бавећи стваралаштвом двојице песника – Јована Јовановића Змаја (1833–1904) и Лазе Костића (1841–1910). По свему антиподи, они указују и на извесну двојност Лесковчеве природе, а условљено тиме и поетике. С једне стране, дугогодишњи Лесковчеви стваралачки напори усмерени су на глорификацију Змајевог лика, оног што сам дефинише синтагмом *homo moralis*² и везује за појам песничког позвања. Тако, Змај као песник и јавна личност одговара његовом концепту ствараоца – ономе што писац *треба да буде*, а чему је тежио и сам Лесковац. С тог аспекта посматрано Лесковчево интересовање за Змаја усвојено је и преузето од његових претходника сличних идејних и поетичких назора: Тихомира Остојића и Васе Стајића. С друге стране, Костић, *homo aestheticus*,³ манифестација је оног ирационалног, затомљеног а титрајућег песничког нерва Лесковчевог, неосвешћеног увида у оно што у својој бити песник *јесте*. Тако се фасцинација Костићевим поетским делом јавља врло рано, почетком 20-их година XX stoleћа,⁴ не као последица усвојених

¹ nludoski@sbb.rs

² Младен Лесковац, „Јован Јовановић Змај“, *На нашој постојбини*, Матица српска, Нови Сад 1951, стр. 179.

³ Исто, стр. 223.

⁴ Видети: „Први сусрет са песмом ‘Santa Maria della Salute’“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, Матица српска, Нови Сад 1991.

ставова, него сродности суштинске провенијенције и траје све до краја Лесковчевог века.

У време када Младен Лесковац почиње да се бави стваралаштвом двојице песника, њихов статус не само у науци о књижевности, већ и присутност међу публиком, битно се разликују. Змај, и за живота славан, увећано је заузео место међу класицима српске литературе, а постао је, одавно, и предмет проучавања.⁵ Костићево дело ће, све до друге половине XX века, бити маргинализовано, не само изван интереса науке о књижевности већ готово недоступно и публици.⁶ У том погледу, Лесковчево интересовање за Костића сасвим је особена, стрма путања, којом се мимо путева историјске критике Павла Поповића и његових следбеника, као и војвођанске књижевне историографије, кренуо овај истраживач. Данас се сума знања о Костићу претпоставља, пре пола века много тога било је непознаница.⁷ За оно што се, до тада, о величини Костићевог дела знало, заслужни су искључиво писци (Светислав Стефановић, Слободан Јовановић, Вељко Петровић, Милан Савић, Тодор Манојловић, Исидора Секулић, Аница Савић – Ребац, Милош Црњански). Све што су водећи критичари изrekli, негирајући вредности овог ствараоца, ваљало је преиспитати.

⁵ Након Костићеве књиге *О Јовану Јовановићу Змају* из 1902, о њему ће 1904. студију објавити Богдан Поповић, а потом, поводом стогодишњице песниковог рођења, Васа Стајић публикује монографију 1933, да наведемо само значајније подухвате у критичкој рецепцији дела Ј. Ј. Змаја.

⁶ О томе сведочи и Никша Стипчевић: „Песници имају много живота. И смрти. Што су већи, живот им је животињи, а заборав тамнији. Лази Костића је морала да стигне таква судбина. Дуго, одвећ дуго, није било читалачког одзива над његовим стихом. А један од узрочника затамњивања Костићеве песничке појаве био је и разложни, друкчије даровити, велики професор овог факултета, Богдан Поповић. Моја генерација, у младости својој, сва се била свила око Лазе Костића, још у гимназијским данима. Лаза Костић нам је био одбрана од ударничког стихотворења, од буке и шума коју је стварала звоњава старовременских рима што су стезале позиве на револуционарне активизме и искупитељски значај физичког рада. Станислав Винавер, који је волео да окупља млађе, жељне сазнања, сав заокупљен, тада, 'заносима и пркосима' Лазе Костића, разлагао нам је тада, често у кафани код 'Ма-жестика' стих Лазе Костића...“ „Лаза Костић и Младен Лесковац“, реч на отварању „Научног састанка слависта у Вукове дане“, 10. IX 1991, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд), 21/ 1, стр. 5.

⁷ Винаверова монографија *Zanosi i prkosi Laze Kostića* појавиће се 1964. године, а монографија Богдана А. Поповића 1967. Отприлике у исто време Костићевим делом почињу да се баве Зоран Мишић, Светозар Бркић, Драгиша Живковић. Године 1963, Васо Милинчевић приређује књигу изабраних дела Лазе Костића која, што се пропратне књижевнокритичке грађе тиче, не доноси ништа ново у односу на Лесковчев избор текстова у зборнику о Лази Костићу из 1960. Тематски број *Зборника историје књижевности* посвећен Лази Костићу, објавила је САНУ под уредништвом Војислава Ђурића 1968, а зборник *Књижевно дело Лазе Костића*, уреднице Хатице Крњевић, Института за књижевност и уметност у Београду, штампан је 1982. године. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, тзв. Лесковчев *Зборник*, додуше у време уредничког мандата Драгише Живковића, неколико темата посвећује Костићевом делу (XXXII/3, XXXVI/2, XXXIX/3).

(Три респектабилна критичара, Костићеви савременици, Љубомир Недић, Богдан Поповић, Јован Скерлић, о Костићевом делу изричу негативан суд, док га међуратна наука о књижевности, тачније – књижевнокритичарски естаблишмент београдске Катедре, безмало потпуно игнорише.) Иако је, дакле, до средине XX столећа, већ постојао какав-такав корпус грађе о делу Лазе Костића, Младен Лесковац је први књижевни историчар који је увиђао потребу превредновања постојећих судова и предрасуда о Костићу и његовом делу, али предано радио и на откривању онога што је до тада било непознато, о чему је могла говорити само истраживачка интуиција.

Змајевом и Костићевом делу Младен Лесковац је посветио деценије: све што је наурио да уради – није и остварио, а окренутост једном, па другом ствараоцу, могуће је и хронолошки разграничити: Змај представља његову доминантну тему до средине педесетих година, да би се од тада, неочекивано, управо у време обележавања педесетогодишњице Змајеве смрти, окренуо превасходно Костићу.⁸

До 1960. Лесковац се у неколико махова огласио везано за Костићево дело: први пут 1929. преводећи једну његову песму с мађарског језика,⁹ потом 1956. пибликује „Два прилога ка познавању Лазе Костића“.¹⁰ Године 1959. борави у Црној Гори трагајући за Костићевим радовима, да би 1960. о томе штампао „Извештај о научно-истраживачком раду на Цетињу августа 1959“.¹¹ Од тада, из године у годину, Лесковац у есејима и студијама почиње да обзнањује своја сазнања о Костићу, штампа његову преписку, прикупља грађу о рецепцији његовог дела, приређује књиге његове поезије, новинских чланака, позоришних критика, приповедне прозе, мемоаристике, објављује есејистику о њему. Међутим, интересовања Младена Лесковца

⁸ Лесковчев списатељски корпус о Јовану Јовановићу Змају чини четрдесетак текстова на преко петстотина страница. Склони смо уверењу да најављивана Лесковчева књига о Змају није настала услед околности на које упућује Живан Милисавец у књизи *Аутопортрети с писама* (Матица српска, Нови Сад 1997). Наиме, Иво Андрић, један од чланова Одбора за обележавање педесетогодишњице од смрти Ј. Ј. Змаја, наложио је Милисавцу да напише монографију о песнику. Милисавец ће, мада верујући да је дошло до забуне и да је задатак ваљало поверити Лесковцу (који се до тада увелико бавио Змајевим делом и обзнанио намеру да напише монографију о њему), књигу са Змајевим именом у наслову штампати у години јубилеја и посветити је Андрићу. Лесковац, личност сложеног карактера („Знам себе: од сорте сам јогуница“, рећи ће за себе у „Белешци у Црвеној свесци“, видети у књизи *На нашој постојбини*, стр. 243), одустаће од рада на књизи о Змају, дистанцирати се од прославе, враћајући се, доцније, спорадично делу овог барда, а доминантно се посвећујући Лази Костићу.

⁹ Превод је објављен у *Гласнику историјског друштва*, књ. II, св. 3, стр. 437, унутар текста Риста Ј. Одавића „Из писама дра Лазе Костића“.

¹⁰ *Зборник Матице српске за друштвене науке*, књ. 13–14, 271–282.

¹¹ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. 4, 1959. (штампан 1960).

за Лазу Костића датирају из ранијег периода. Поред чињенице да је истраживање Змајевог дела морало наводити на Костића (њихове опусе немогуће је изоловано, независно једно од другог посматрати), постоје трагови и о посвећености искључиво Костићевој поезији. Наиме, ако је судити по једном писму Исидоре Секулић датираном почетком априла 1950. упућеном Младену Лесковцу,¹² он већ тада усмерава своја интересовања на овог песника, желећи да начини избор из његове поезије. Ту књигу, под насловом Лаза Костић, *Песме*, Лесковац је објавио у издању Матице српске 1961. године. У напомени уз избор, „О овој књизи“, указује на потребу изучавања запостављеног Костићевог опуса и имплицира сопствене планове у вези с тим: „Јер његово (Костићево, прим. Н. Л.) дело, сасвим поуздано, још увек није оцењивано, најмање објашњавано, у повезаној целини, у спорој поступности а богатом разграђивању свога настанка. Па ако се, срећом, одмах виде богати оквири његових надахнућа и драгоценост смелих смерова његових напора, неретко генијално предвидљиви и дефинитивни, извесно је да још немамо ни приближно јасну и прегледну слику, не њиховог ’унутрашњег механизма’ и композиционог метода о каквима је сањарио Бодлер (а који ће за нас остати заувек тајна Костићева стварања), него чак ни путева којима је он до својих резултата стижао, а имамо још мање поуздана ослоња за разазнавање у интимним подсецима којима је бивала условљавана њихова разноликост, обиље и енергично чиста линија њихова идејног развоја (и што ће нам се, једнога дана, можда ипак, ма и делимично, открити). Та слика се данас, међутим, по моме мишљењу, још не може дати: док немамо пред собом целокупно дело Лазе Костића, и док, стога, не можемо прецизније говорити о читавом његовом раду до у сасвим ситне појединости (како скупочено завештање његове поезије и налаже), ми смо приморани да у тој осетљивој области будемо веома уздржљиви.“¹³

Годину дана раније, 1960, публикује неколико радова везаних за Костићеву биографију: о Ленки Дунђерској, Јулчи Паланачкој, део преписке, до тада нештампан рад Лазе Костића о преводу Шекспировог *Кориолана* Светислава Стефановића, као и зборник *Лаза Костић*. Круну Лесковчевог рада да делу Лазе Костића представљају *Сабрана дела* овог писца у издању Матице српске. Од тринаест књига објављених у интервалу од 1989. до 2005. Лесковац је приредио пет томова. И последња Лесковчева књига постхумно објављена 1991. године, насловљена је *Лаза Костић: огледи и чланци*. (Реч је о другом, прошире-

¹² Исидора Секулић, *Писма*, приредио Радован Поповић, *Сабрана дела*, књ. XIV, Stylos, Нови Сад 2004, стр. 545.

¹³ Лаза Костић, *Песме*, избор Младена Лесковца, Матица српска, Нови Сад 1961, стр. 97–98.

ном издању већ помињане књиге *О Лази Костићу*). У белешци на њеном крају, датираној 1. децембра 1990, Лесковац, између осталог, казује: „У овој књизи скупљено је скоро све што сам желео и могао рећи о Лази Костићу. Est quadam prodire tenus, si non datur ultra...“¹⁴ Ово „могао“ имплицира спознају неприкосновеног зналаца српске књижевне прошлости, Младена Лесковца, о недокучивости личности и дела Лазе Костића. А неколико година раније, средином 80-их, пишући о мемоарској прози Лазе Костића, есеј затвара констатацијом: „Предстоји по који пут већ, озбиљан посао важних исправки на недокончаном лику Лазе Костића. Он је још наша велика, лепа тема.“¹⁵

Први значајан подухват Младена Лесковца везан за ту нашу велику, лепу тему, јесте зборник *Лаза Костић* публикован 1960. Препознатљиве плаве корице *Кола* Српске књижевне задруге, на известан начин указују на приређивачке интенције: књига је намењена широком читалачком кругу, такозваним обичним читаоцима, као што је и њен садржај индикативан за Лесковчев метод. Наиме, самим избором текстова, зборник указује на поетику засновану на историзму и биографизму. Тако се у књизи подељеној на две целине најпре расправља о лику Лазе Костића („Човек“), док други, претежнији део, чине текстови посвећени делу овог ствараоца. Тај биографизам, који доминира као утисак у први мах, показатељ се више него оправдан и делотворан. Уместо збирке теоријско-критичких радова о Костићевом опусу, намењене сведеном кругу стручне публике, створена је читљива књига која, у свом колажном делу о песниковом животу, попут романсиране биографије, интригира и лаика – првенствено њега – и неосетно скреће интересовање са особене појаве на разноврсно дело, у целости угодно репрезентативно да би, само по себи, безрезервно пленило

¹⁴ По претпостављеној логици, та последња Лесковчева књига могла би представљати и врхунац његових истраживачких и стваралачких домета, на шта указује и чињеница да ће 20. децембра, само неколико дана пред смрт – 25. XII 1990, примити Награду Вукове задужбине за свој књижевни и приређивачки рад на издавању Сабраних дела Лазе Костића у издању Матице српске. Лесковац је, том приликом, рекао и следеће: „Радујем се овом признању и стога што оно скреће пажњу на једну у давна времена погрешно процењену књижевну осуду, а сада је омогућено да се цео тај немили случај око Лазе Костића темељно разгледа и свестрано тачније оцени. Тај претрес ће доћи са закашњењем од скоро стотину година, а има нечег тужног у читавом том неспоразуму заснованом најпре на незнању...“ (*Рад Матице српске*, год. 164, бр. 27, 1990, стр. 54). Ако је незнање прва условност, Лесковчева формулација указује да није и једина. Питање је колико је и он сам био спреман да иде до краја у разоткривању чињеница. Видећи Младена Лесковца као једног „од оних историчара који у својим радовима увек понуди више него што то наслов обећава и увек каже мање него што зна“, Предраг Протић у томе налази једну од поетичких препознатљивост и овог историчара књижевности. (Видети: „Младен Лесковац: *О Лази Костићу*“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXVIII, 1, 1980, стр. 123).

¹⁵ „Мемоарски одломци Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 332.

пажњу. Садржај казује и да приметно већи број текстова у књизи потписују војвођански аутори,¹⁶ што, опет, не чуди, с обзиром да је једна од одлика Лесковчевог истраживачког правца у историји литературе – интерес за њен војвођански део. Додуше, у овом случају, доминантност текстова војвођанских писаца, условљена је фактом да је Костић рођен и највећи део живота провео на овим просторима, те како, нарочито први део Лесковчевог зборника чине сведочанства савременика о песнику и његовом животу, ствар добија сасвим логично тумачење.

Хронолошким следом у књизи нижу се текстови који аргумен-тују чињеницу да је Костић у већој мери оспораван од рецензената савременика но потоње критике која иде у правцу афирмације. Читалац стиче увид и у то колико су на рецепцију његовог дела утицали фактори нелитерарне природе.¹⁷ Осим тога, зборник открива не само Лесковчево ванредно познавање Костићевог дела и литературе о њему, расуте на страницама многобројних дневника и часописа, већ и шта ваља прећутати, али и како, при том, и то прећуткивање учинити речитим. Тако, истовремено указивање на Светислава Стефановића¹⁸ и његове заслуге за афирмацију дела Лазе Костића, али и прећуткивање пуне мере његовог значаја везаног за ово питање, казују о доброј упућености Младена Лесковца у актуелну политичку климу, о томе, заправо, колика је цена истине у односу на праву истину.¹⁹

¹⁶ Васа Стајић, Милан Савић, Јован Грчић, Радивој Симоновић, Јован Суботић, Јован Ђорђевић, Гига Гершић и Антоније Хацић, Миша Димитријевић, Јаков Игњатовић, Михаило Полит – Десанчић, Младен Лесковац. Пореклом или по рођењу Војвођани, али везани за београдске интелектуалне кругове су и: Милан Кашанин, Исидора Секулић, Аница Савић – Ребац, Вељко Петровић, Милош Црњански, Тодор Манојловић, Слободан Јовановић.

¹⁷ Тако, на пример, запис у прози *Итака и коментари* Милоша Црњанског, указује на природу анимозитета креатора културне и књижевне климе доба, браће Поповића, према делу Лазе Костића, и могућу бизарну позадину тог спора.

¹⁸ „...Лазу Костића треба објаснити,... А тај задатак, полако, и незауостављиво, врши се већ деценијама,... Ако би притом можда и било неумесно прећутати у почетку сасвим усамљене, упорне иако не увек сасвим и срећно усмерене напоре Светислава Стефановића, мора се захвално истаћи читав низ радова Вељка Петровића...” Младен Лесковац, „Књига о Лази Костићу“, предговор књизи *Лаза Костић: [1919–1960]*, СКЗ, Београд 1960, стр. 9.

¹⁹ Приређивач зборника о Костићу, без сумње, зна, и то казује у наведеном фрагменту предговора, да је Светислав Стефановић први на прави начин писао о делу овог песника, и да је те његове, „у почетку сасвим усамљене напоре“, неумесно прећутати. Казаће, додуше, и то да Стефановићеве напори нису „увек сасвим срећно“ усмерени. Али, зар и сам Младен Лесковац у истом том предговору не указује на намеру да књигом оствари полемичан тон, упућујући својим избором на дихотомни карактер критичке грађе о Костићевом делу: „...Она (књига) додуше жели да неочекиваним, оштрим супротстављањем баш таквих, знатно или чак и опречних друкијих судова о Лази Костићу пружи данашњем читаоцу уверљиву и у времену континуирану, умногом збиља и узбудљиву слику неускладљивих и неуједначених гледања наше књижевне и књижевноисторијске критике на Лазу Костића током протеклих сто година... Читалац нека у овој књизи не тражи никакву такозвану

Осим што је први зборник о Лази Костићу, књига Младена Лесковца међу прилозима у напмени доноси и мало познате или заборављене Костићеве текстове програмског и полемичког карактера штампане у часописима као одговор на критичке опаске о његовим делима. Тиме, на извешан начин, аутор открива своје планове: прикупити и простудирати најпре постојећу грађу о Костићу, а потом, поступно *откривати и објаснити*²⁰ мноштво непознаница о животу и опусу овог ствараоца. Тај откривалачки рад води, махом, у два правца: прикупљање и обелодањивање Костићевих писама и сабирање новинских чланака.

Без сумње, Младен Лесковац већ 60-их година, када почиње у јавности да обелодањује свој научни интерес за Костића, слови за респектабилног познаваоца дела овог песника. То потврђује критичка рецепција његовог зборника о Костићу,²¹ као и податак да је одредница о Лази Костићу у петој књизи *Енциклопедије Југославије* 1962, потписана једним од Лесковчевих псеудонима (М. Лац). И у едицији „Српска књижевност у сто књига“ редакција и избор из Костићевог дела

’коначну’ слику и оцену рада и тренутног положаја Лазе Костића... јер баш супротно од тога: место у готове схеме о песнику, ова књига вуче у дискусију о њему; место удобне дидактике, у њој ће читалац наћи истакнуте, не ни малобројне ни једноставне, задатке и питања...“ (*Исто*, стр. 7/8). Помиње Младен Лесковац још једном Светислава Стефановића на крају књиге, у напмени везаној за приказ Слободана Јовановића Костићеве поеме *Самсон и Делила* (1931), бележећи: „Неке од идеја Светислава Стефановића о овој балади, изнесене у његовом чланку ’Нешто о лирици Лазе Костића’, *Бранково коло*, 1904 (в. нарочито стр. 282–285), умногом се подударају са неким овде изнесеним пишчевим мислима.“ (*Исто*, стр. 392). Сама хронологија – Стефановић о Костићу пише 1904, Јовановић 1931. године – казује ко се на кога могао позивати. Као што је добро проценио моменат, почетком 50-их, када је било могуће увести Тодора Манојловића у јавни живот и литературу, тако ће и његова обазривост, 60-их година, у вези са делом Светислава Стефановића бити данак времену. У том погледу интересантно је писмо Младена Лесковца Тодору Манојловићу из 1951. године. Уз сугестију да прибележи сећања на књижевни живот у Београду између два рата, Лесковац, између осталог, пише: „Знам шта можете рећи (у своју одбрану да не пишете, па и у одбрану – не замерите! своје лењости: Не може се данас још о свима личностима рећи пуна истина. Па не може, знам. Не можете пуно и јасно говорити о Црњанском, о М[илану] Богдановићу, итд., итд. Али се што-шта може за сада прећутати. Ја верујем да ћете ускоро моћи наставити, и допунити, и закључити реминисценције и о реченој господи. Главно је да почнете, да кажете за сада онолико колико се може. А већ подоста се данас и може, – треба бити само храбар и поштен“ (Радован Поповић, *Грађанин света*, ГНБ „Жарко Зрењанин“, Зрењанин 2002, стр. 120–121).

²⁰ Два често употребљавана глагола у Лесковчевим текстовима у којима упућује на потребу истраживања Костићевог дела.

²¹ „После књига о Стерији и Држићу добили смо, ево, и књигу – зборник чланака – о Лази Костићу. Српској књижевној задрузи треба захвалити на лепој замисли,... и честитати на срећном избору приређивача... за Л. Костића – на избору проф. Младена Лесковца, једног од извршних испитивача српске новије књижевности XVIII и XIX века, посебице и нарочито – Лазе Костића.“ Драгиша Живковић, „Тајна и трагика песника – Поводом књиге: *Лаза Костић*, приредио Младен Лесковац“, *Израз*, год. 5, бр. 3, Сарајево 1961, стр. 305.

поверени су Младену Лесковцу. Када 1968. штампа двотомно издање својих огледа *Из српске књижевности*, више од четвртине књиге чиниће текстови о овом ствараоцу,²² да би се, десет година касније, 1978, појавила књига у целости њему посвећена: *О Лази Костићу*.

„Случај Лазе Костића“ Лесковац предано истражује у континуитету од тридесетак година. Стога не изненађује да је једна од првих асоцијација на помен његовог имена – Лаза Костић. Опет, песничково име, доводи се, једнако, у везу са именом Станислава Винавера. Њихово везивање за Костићево дело, збива се приближно у исто доба.²³ Иако Винаверова модернистичка поетска пракса, отпочета још док је савременик последњег и највећег романтичара у нашој књижевности, израста на темељима и Костићевог песничког искуства, критичар Винавер о њему пише тек током последње деценије живота.²⁴ Његово последње, монументално дело, *Zanosi i prkosi Laze Kostića* (1963), као и читав низ текстова објављених у рубрици „Београдско огледало“ од 1950. до 1955. године у листу *Република*, указују на опсесивну тематску везаност за овог песника. И док Винавер у обимној монографској студији, сходно форми, исказује претензију да Костићево дело обухвати у тоталитету, Лесковац своје есеје и чланке, примерено жанру, фокусира на сасвим конкретне, понекад се чини маргиналне детаље везане за Костићев живот и стварање. Дакако, приступ двојице тумача Костићевом делу, није условљен искључиво тим жанровским, у основи, формалним одређењима: обимношћу синтетичне монографске студије, односно, фрагментарношћу аналитичких огледа. Реч је о ствараоцима различите оријентације. С једне стране, уметник, Винавер, „уноси полемичку, чак памфлетску страст у своје текстове“, док Лесковац, „есејиста и критичар академског типа“,²⁵ динстанцирано

²² У књизи *Из српске књижевности II*, Матица српска, Нови Сад 1968. Младен Лесковац публикује девет радова о Лази Костићу: „Из старих девојачких споменица“, „О једној затурској песми младог Лазе Костића“, „Лазе Костића 'Беседа'“, „Позоришне критике Лазе Костића“, „Ленка Дунђерска“, „Јулча Паланачка“, „О нескладу између тона и ситуације“, „Плахи и преки Скерлић“, „Хладноков Лаза Костић“.

²³ Лесковац је неспорно пажљиви читалац Винаверове књиге *Zanosi i prkosi Laze Kostića*, коју оцењује као значајну и занимљиву. Тумачећи Костићево дело он упућује на Винавера али и полемише са њим (Видети: М. Лесковац, „Позоришне критике Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 89, 92). Уосталом, свакако с разлогом, прво издање своје књиге есеја *О Лази Костићу*, објављене у Нолиту 1978, Младен Лесковац посвећује „Успомени Станислава Винавера“.

²⁴ „Винаверово признање стиже са великим закашњењем, али је прерасло у усхићење у похвалној монографији са патетичним насловом *Заноси и пркоси Лазе Костића* (објављено постхумно 1963. године). Винавер се, што је парадокс своје врсте, тек после Другог светског рата, кад год брани модернизам и модерну поезију уопште, позива на Костића чије песништво и узима за пример модерног.“ Гојко Тешић „И све раскујмо што је господ сков'о“ (О Антологији Албатрос), у књизи *Пркоси и заноси Станислава Винавера*, Просвета, Београд 1998, стр. 153.

²⁵ Павле Зорић, „Критичко и есејистичко дело Станислава Винавера“, у *Критички радови Станислава Винавера*, грађа „Српска књижевна критика“, књ. 15, Институт за књижевност и уметност у Београду, Београд 1975, стр. 24.

анализира чињенице. Колико различитих интелектуално-стваралачких диспозиција, толико су и њихови методи контрастни. И када прикупља детаље о Костићевом животу и стварању, дакле користи инвентар позитивистичког правца, Винавер се учитава у Костићево дело,²⁶ настојећи да га протумачи као естетски феномен, независно од биографије и средине.²⁷ Лесковчев однос према документу је другачији.²⁸ Он, анализирајући факта, чува дистанцу, настојећи да, искористивши све *реалије и темпоралије*²⁹ сагледа Костићево дело у конкретним историјским и друштвеним околностима. Другим речима, Винавер интерпретира, Лесковац реконструише.³⁰

Поступак реконструкције карактеристика је Лесковчевог метода уочљива у текстовима различитог жанровског концепта: есејима у

²⁶ „Исписујући пркосне, изазовне, полемичне, у одбрани модерног поетског пројекта педесетих година и јеретичке странице, Станислав Винавер, који је у српску књижевност ушао са скерлићевским ожиљком (‘млада глава која се пуши’), као да је стварао неку врсту сопствене аутопоетичке аутобиографије. Страсно је сабирао и најситније детаље из Костићеве животне и стваралачке биографије (користећи презрену и мрску му, позитивистичку методологију с максималном озбиљношћу, која у његовој критичкој радионици нема форму уписану у скерлићевско-поповићевској школи!) утврђивши их у потку свога рукописа који се у причи о Станиславу Винаверу, сасвим природно, намеће као модел, као текст-узор...” „Костићев култ је на најбољи, најдубљи и најсвестранији начин уобличио Станислав Винавер. Естетски и филозофски утицај Костићев на Винавера био је најстваралачкији.“ Гојко Тешић, „Уводне напомене“ у књизи *Пркоси и заноси Станислава Винавера*, стр. 9, 51.

²⁷ „Уобичајени аналитички приступ чува раздаљину између критичара и остварења. Винаверов метод нас, напротив, уводи у његов унутрашњи свет, механизам језика. Када читамо текстове о Гетеу, Шекспиру, Раблеу, Лази Костићу, знамо да се ту не налази потпуна слика о њима. Али, с друге стране, осећамо да смо увучени у вртлог креације, осећамо врелину песничке речи. Винаверова техника непосредног сагледавања дела и ствараоца, надахнута не жељом за вредновањем, већ тежњом ка идентификацији, има много додирних тачака са херменеутичким методама савремене критике.“ Павле Зорић: *наведено дело*, стр. 35.

²⁸ „Лесковац је друкчији човек, трезвенији у љубави од Винавера и ни у једном свом тексту – а има их 13, врло различитих, које је сада скуприо у скромно насловљеној књизи *О Лази Костићу* – није дошао у искушење да било шта додаје. Једноставно се придржава чињеница, докумената и Костићевих текстова, и према њима, као човек који зна шта је наука, не само да је гранао своје асоцијације него и брижљиво одмеравао закључке... Проучавање Лазе Костића зашло је с Младеном Лесковцем у своју зrelu фазу.“ Предраг Вукадиновић, „Истраживач у књижевној историји, Младен Лесковац: *О Лази Костићу*. Нолит, Београд 1978“, *Књижевне новине*, 23. март, 1979.

²⁹ Често употребљавана Лесковчева синтагма.

³⁰ Те методолошке разлике свестан је и Станислав Винавер који на једном месту у својој монографији изриче похвалу напорима Младена Лесковца који се тичу њихове заједничке велике теме: „Једаред, када и свако најмање слово које је објавио Лаза Костић буде штампано у ‘Целокупним списима’ његовим и када *оштроумни и одани књижевни критичар* као што је Младен Лесковац (подвукла Н. Ј.) буде изучавао Лазине снове и Лазину стварност, можда ће се решити и питање ‘Великог откровења’ које ме је месецима мучило.“ *Zanosi i prkosi Laze Kostića*, Novi Sad, Forum, 1963, стр. 200.

којима дочарава контекстуални оквир који омеђује акције његових „јунака“, у овом случају – Змаја и Костића, портретима, филолошким анализама, белешкама, чланцима. Тако књигу *О Лази Костићу*, објављену 1978. године, започиње есејом „Из старих девојачких споменица“ (написаном 1952, док је још опсесивно окупиран Змајевом фигуром и његовим значајем за српски грађански миље), у ком дијагностикује све битне одлике живота српске заједнице 60-их година XIX века у Будиму, Пешти, Новом Саду. Полазећи од девојачких споменица угледних младих Српкиња, Лесковац указује на претке и порекло тих грађанских фамилија, васпитање и друштвени живот омладине, језичку праксу тог нашег света, политичке прилике, дво-струко изходиште српске материјалне и духовне културе, зачетке и национално усмерење омладинског покрета. Стога у овом огледу Драгиша Живковић види парадигму Лесковчевог поступка у ком је осликан методолошки проседе овог писца, односно и практично примењена Лесковчева теза „да је схватање, разумевање и осветљавање епохе и најзначајнијих писаца главни задатак књижевног историчара“.³¹ Аутор сам, већ на почетку текста (који, узгред, открива у њему не само znalца епохе и историчара без премца³² већ – смислом за минуциозну дескрипцију, фино стилизованим рефлексјама, наративним проседеом у који смешта сва историографски битна факта – и песнички његов сензибилитет), указује на циљеве свога путовања у прошлост: „Бавим се Змајем и свим оним што је око њега... И видим: много шта из оних времена неповратно је пропало и већ се никада више неће моћи ни подићи из рушевина ни потпуно разумети. Немогуће је дакле оживети, а можда и не треба насилно оживљавати оно што је једном коначно прохујало, без трага и гласа.“³³ Тај *траг и глас* Лесковац, ипак, настоји, и успева у томе, да оживи из стихова и језика, потписа и бележака похрањених у старинским албумима. И није случајно да управо тим текстом о друштвеној и културној клими у српској пречанској средини аутор отпочиње причу којом лагано уводи свога јунака на сцену. Такав увод, додуше, којим се насловни јунак уводи на мала врата (јер Костић у причи о девојачким споменицама стоји у сенци Змајевог лика), могао је бити, а можда је то и био, и пролегомена за једну другу књигу – књигу о Змају.

³¹ Драгиша Живковић, „Младен Лесковац као књижевни историчар“, *Летопис Матице српске*, год. 150, књ. 414, св. 4, октобар 1974, стр. 325.

³² „...не знам да је иједан српски историчар књижевности овако зналачки остваривао своју слику епохе.“ *Исто*, стр. 327.

³³ Младен Лесковац, „Из старих девојачких споменица“, *Сведочанства*, Београд 6. IX 1952/I, бр. 13, 8-10. Наведено према књизи: *Лаза Костић: огледи и чланци*, 1991, стр. 5.

Дакле, иако нецеловита, састављена од есејистичких текстова хетерогене структуре,³⁴ књига Младена Лесковца о Лази Костићу садржи један елемент који је чини композиционо хомогеном. Та композициона кохезија остварена је сликом доба, епохом коју, између осталог, чине посебном и Змајево и Костићево дело у њој. Међутим, делујући у почетку са позиција историчара, полазећи од културно-историјског оквира, Лесковац се преображава у књижевног критичара и све дубље упушта у прецизне текстуалне анализе.³⁵ Тако се, ни иза наслова „Костић и Корнелије Станковић“ не налази пуки историографски чланак о односу двојице великана српске уметности. Ни Станковић ни Костић, већ српска грађанска, будимска публика 60-их година XIX stoleћа, предмет је Лесковчевог истраживања. Претпостављену биографску студију замениће дочаравање миљеа епохе окренуте обликовању елемената националне културе³⁶ чему ће као предлог послужити и текстуална анализа две мало познате Костићеве песме посвећене великом композитору. Од два иницијална есеја, прецизно документована обиљем фактографског материјала и брижљиво коментарисана, при том написана непретенциозно, са атрибутима више литерарног но научног дискурса, у крупном плану дочараног културноисторијског контекста, Младен Лесковац се, како странице књиге о Костићу одмичу, све више усредсређује на текстолошку проблематику.³⁷ Полазећи од историографије, у радовима насталим педесетих година, аутор нас уводи на фон литературе. Ипак, његова тумачења

³⁴ Прво издање својих есеја о Костићу Лесковац објављује под насловом *О Лази Костићу* у издању Нолита у Београду 1978. године. У књизи су штампани огледи: „Из старих девојачких споменица“, „Костић и Корнелије Станковић“, „Лазе Костића 'Беседа'“, „О нескладу између тона и ситуације“, „Плахи и преки Скерлић“, „Хладноков“, „Позоришне критике Лазе Костића“, „Телеграм без речи“, „Костићеве исправке у једном примерку 'Ускокове љубе'“, „Три песмице Лазе Костића“, „Ленка Дунђерска“, „Јулча Паланачка“, „Први сусрет са песмом 'Santa Maria della Salute'“. Друго издање Лесковац је приредио за штампу 1990, а публикувано је постхумно 1991. у издању Матице српске у Новом Саду. То ново издање допуњено је са четири текста: „О два песмама Лазе Костића“, „Предговор Лазе Костића књизи приповедака и позоришних рецензија“, „Новинар Лаза Костић“ и „Мемоарски одломци Лазе Костића“.

³⁵ „...у радовима у којима говори о проседеу Змајевих и Костићевих песама Лесковац се необично много приближава интерпретативном методу, у коме редакција текста заузима прво и тако значајно место. И овим се показује како је Лесковац, идући својим сопственим путем, спонтано долазио до неких сасвим модерних методолошких поступака и тиме употпунио свој основни метод неким савременим иновацијама“ (Драгиша Живковић, *наведено дело*, стр. 331).

³⁶ Поједине странице овог огледа пристајале би и каквој музиколошкој студији, а у овом случају говоре о Младену Лесковцу као интелектуалцу и научнику широке културе и интересовања.

³⁷ Парадигматични су, у том погледу, огледи: „О нескладу између тона и ситуације“, „Плахи и преки Скерлић“, „Телеграм без речи“, „Костићеве исправке у једном примерку 'Ускокове љубе'“, „Три песмице Лазе Костића“ и „Ленка Дунђерска“.

текста не свде се никада на интерпретацију с претензијама на коначан суд о естетској суштини дела. Чак и онда када је свестан уметничке вредности текста, Лесковац се не упушта у тумачења структура иманентних уметничком делу.

Сведени или обимни, Лесковчеви аналитички огледи свде се већим делом на истраживање историје текста и утврђивање његове аутентичности. Ипак, по правилу дигресивни, они уз мноштво сасвим конкретних налаза из домена текстологије, откривају и обиље „...прецизних података о природи и суштини поетске личности Лазе Костића, о његовим идејама песничким, националним и општељудским, најзад о његовом схватању улоге и дужности песника у јавном животу његова народа.“³⁸

Индикативна је, у том смислу, студија из које је преузет навод: „Лазе Костића 'Беседа'“. Иако писана поводом јубилеја, обележена је квалитетима које малокад носе пригодничарски реферати. Лесковац се, наиме, и овом студијом одважно упушта у анализу Костићеве песме чије постојање дотадашња критика пренебрегава.³⁹ Реконструишући значење песме, доводећи је у везу са побудама и околностима у којима је 1864. године настала, својом детаљном, критички интонираном, у избору теме уникатном студијом, Младен Лесковац прилаже вредан допринос тумачењу Костићеве поетике и његовом схватању уметности, да би на крају поентирао смелим запажањем о месту овог песника у развоју српске лирике: „Када се Лаза Костић појавио у српској књижевности, наша поезија је преживљавала врло дубоку и врло опасну кризу. После 1847, у нас су била могућна свега два начина певања: или онај који ће поћи за аутентичним инспирацијама Бранкове фрушкогорске лирике зачас отанчалих мотива, или онај који ће се, у безобличју 'инсипидних потрагуша' народној поезији, загубити у недуховности. Костић је то јасно видео, боље него ико од његових савременика. Он је смело, чак дрско загазио у густиш великих литература, унео у нашу поезију дух шекспирски и дах есхилски, и писао је, уверен да је његов пут једини здрав пут развоја и напретка: 'Стара вековита јабука Дријаде народног песништва мора се каламити; што старији каламци, само ако су племенити, тим боље.' Тај пут он је предлагао стога што је био сигуран да је наш положај у таквом додиру

³⁸ Младен Лесковац, „Лазе Костића 'Беседа'“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 34.

³⁹ „...од оног тренутка када је, године 1865, објављена па, ево, све до данашњег дана о њој такорећи нико ни речи проговорио није. У набрајању Костићевих најславнијих или и само најкарактеристичнијих песама њу до сада није навео ни један критичар, и ни један од одушевљених бранилаца његове поезије, а њих је у нас за ових стотину година било доста, није ту песму издвојио ни уздигао; у већини избора и антологија Костићеве поезије ње такође скоро редовно нема,“ *Исто*, стр. 35.

са великим литературама и великим стиловима оправданији и безбеднији него слични путеви било којег нама по заосталости и развоју сличног народа 'који немају тог народног песништва што га ми имамо.' Тај дах и дух осећа се, мислим, и у Костићевој 'Беседи', чак и у 'Беседи'.⁴⁰

По акрибичности сличне тексту у коме анализира значење и смисао „Беседе“ су и две следеће студије у Лесковчевој књизи огледа о Костићевом делу: „Позоришне критике Лазе Костића“ и „Предговор Лазе Костића књизи приповедака и позоришних рецензија“. Следећи своје уверење о указујућем значају маргинализованог дела, у „Беседи“ Лесковац ишчитава мноштво детаља битних за разумевање Костићевог стваралаштва, изводећи на крају закључак којим сагледава место овог песника у развоју српске лирике. Колико на тај суд данас рачуна историја књижевности, толико до налаза до којих долази истражујући позоришне критике Лазе Костића, држи историја позоришта. Предано трагајући за Костићевим текстовима објављеним по часописима, Лесковац се посвећује и редакторском послу око прикупљања и утврђивања ауторства Костићевих позоришних критика. Податке до којих ће доћи средином 60-их, обелоданиће у тексту датираном 5. септембра 1966, да би коначну реч о Костићевом доприносу овој области уметничке критике изнео у Предговору књизи Костићевих *Сабраних дела*, у којој су 1989. године објављене све позоришне рецензије овог писца. Но и у својој на осамдесетак страница исписаној поливалентној студији⁴¹ истраживач не остварује искључиво оно што експлицира у уводу текста. Осим што је реализовао намеру да утврди ауторство Костићевих позоришних критика, отишао је и много даље од почетног циља: пружиће елементе „битне за духовну биографију Костићеву“,⁴² указати на „продорно критичко језгро“ тих многобројних, у основи

⁴⁰ Исто, стр. 58/59. Лесковчева оцена на трагу је суда који поводом трагедије Максим Црнојевић о Костићу 1864. изриче Јован Ђорђевић: „Још пре једно двадесет и седам година рекао је Ј. Ђорђевић о овом комаду да ми немамо 'ни једно драмско дело где нам је народни дух тако чврсто спојен са углађеношћу општеевропском као у Максиму Црнојевићу; ни један песник наш не смеде још поћи овом уском клизавом путањом којом смеде поћи Костић, следејући генију свом који га је сачувао да не посрне на њој ни лево ни десно, и да се не изметне нити у простог подражаватеља народни песама, нити у слепог присталицу и компилатора западњачке драмске школе и њени корифеја.“ „Лаза Костић, Максим Црнојевић Лазе Костића, 1891.“ Цитирано према књизи: Лаза Костић, Приповетке. О позоришној уметности, Сабрана дела, Матица српска, Нови Сад 1989, стр. 557.

⁴¹ Видети: „Позоришне критике Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*.

⁴² „У Костићевим позоришним критикама изненађени читалац наћи ће сваковрсне драгоцене грађе, пре свега битне по духовну биографију Костићеву; баш стога она и јесте важна. Ти подаци, затурени и растурени, углавном су до сада мимоилажени. Не намеравам ни ја овде на све њих указати нити их осветљавати: тај посао, већ по себи замашан, ни иначе не спада амо... јер је главна и средишна личност свих његових позоришних критика он сам, Лаза Костић. „Младен Лесковац, „Позоришне критике Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 165, 168.

дидактичних,⁴³ рецензија значајних у контексту формирања националног позоришта, али и осликавања културних и друштвених прилика читавог тог доба. Брижљиво истражујући архивску грађу, полазећи од индуктивног метода, маркирајући битне детаље Костићевих рецензија, Лесковац на крају закључује: „Можда бисмо му морали и поверовати да је лепи низ својих позоришних рецензија радио *преко воље* и некако узгред; ипак је њиме дао најбољу збирку позоришних критика коју нам је завештао XIX век, али истовремено и нешто више и значајније од тога: у њима се судар двају књижевних нараштаја оцртава снажније и драматичније, а у дубље сагледаним истинама него у било којем делу те врсте у нас... Лаза Костић се сваком мишљу својих позоришних критика обелодањује као свестран и непреварљив аналитичар духовног стања, јер уметничке дораслости, српског друштва између год. 1870. и 1895, када те своје радове пише. Он је посматрач широких видика, храбар мишљу, упорно и у мукама 'тражећи бездну дно', али све мање хајући како се, и да ли се, истина о лепоти и глад за обема примају или игноришу. Уза све то, међутим, али можда баш и због овог тако људског *укрштаја* моћи и немоћи у њима, његове позоришне критике, у неодвојивом јединству са његовим тако честим размишљањима о суштини драмског, прекорачују, како историјским значајем тако и трајном вредношћу, често ефемерне поводе свога настанка, мамећи у тему сасвим нову а друкчију од ове коју овде закључујемо.“⁴⁴ Завршна Лесковчева констатација потврђује најмање две ствари: да овај „истраживач у књижевној историји“⁴⁵ и када полази од наизглед небитних литерарних чињеница (јер до својих позоришних рецензија не држи много ни сам Костић)⁴⁶ из њих ишчитава мноштво битних детаља, да би их, потом, као грађу приложио фонду

⁴³ „...њихово уочљиво најважније обележје јесте тенденција педагошка... Имајући пред собом младу глумачку труп, одушевљену и даровиту али недовољно искусну, Костић у својим критикама најпре упућује и поучава. Био је добронамеран и крајње стрпљив... Али је био строг... као обично, као скоро по правилу, он једва да и говори о комаду, о писцу још мање; из његова приказа не види се чак ни то да је комедија писана у стиховима. Говори претежно о вреви представе, још више о игри глумаца, без жеље да вас очара и да му се дивите... Костић је волео глуму, а у позориште улазио као у светилиште... *Због тога* је о њему писао. Он и не пише о комадима и писцима, или веома ретко, а кратко... он пише о представи, о глумцима. Могао је и он да одужи причу поводом Шекспира, или Шилера, или Скриба, или чак и оне Бирхпфајферице, па није, јер није хтео; чинило му се, а с правом, да је у оном тренутку много важније нешто друго.“ *Исто*, стр. 188/189.

⁴⁴ Младен Лесковац, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 168/169.

⁴⁵ Квалификатив Предрага Вукадиновића. Видети: „Истраживач у књижевној историји – Младен Лесковац: *О Лази Костићу*, Нолит, Београд 1978“, *Књижевне новине*, 23. март 1979.

⁴⁶ Костић их помиње само двапут (видети о томе М. Лесковац, а намерава да их прештампа тек притиснут финансијским неприликама („Предговор Лазе Костића књизи приповедака и позоришних рецензија“, стр. 172). Наведено према: „Позоришне критике Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 88.

за многоврсна истраживања: биографска, књижевноисторијска, театролошка, културноисторијска.

Ова детаљна студија у којој обелодањује своје налазе о Костићу, позоришном рецензенту, настала 1966, биће први пут штампана две године касније у другом тому књиге *Из српске књижевности*. Есенцију овог текста објавиће Лесковац јуна 1967. у новинском чланку под насловом „Лаза Костић позоришни критичар. Свестран и непреварљив аналитичар духовног стања српског друштва пре 100 година“.⁴⁷ Тако ће већ насловом упутити на смисао и значај Костићевог рада „у области којом се он бавио на неки само наизглед узгредан и интермистички начин, али са лепом страшћу и строгошћу позориштем омађијаног сладокусца и литерарног znalца.“⁴⁸

Свој истраживачки рад, везано за исту тему, Лесковац наставља током наредних деценија, да би 1984. окончао „Предговор Лазе Костића књизи приповедака и позоришних рецензија“. Књига за коју је „Предговор“ писан, припремана за *Сабрана дела* Лазе Костића, коју Лесковац потписује као редактор, приређивач и рецензент, штампана је тек 1989. године. У књизи је Лесковац сабрао све Костићеве приповетке и чланке о позоришту, али упутио и на указивања својих претходника, Јована Грчића и Милана Савића, на овај део списатељског корпуса Лазе Костића, открио шифре којима Костић потписује своје радове, окарактерисао стилске и идејне основе текстова. Децидирано тврдећи, средином шездесетих година, да је Костић „дао најбољу збирку позоришних критика коју нам је завештао XIX век“, ⁴⁹ Лесковац, редифинишући сопствену оцену, у тексту „Предговора“ из 1984. бива умеренији, несклон суперлативима. Тако ће упозорити на претераности у поједниним оценама квалитета тих рецензија,⁵⁰ а колико је

⁴⁷ *Политика*, 7. V 1967, LXIV, бр. 19247, 18.

⁴⁸ *Исто*, стр. 199.

⁴⁹ Младен Лесковац, „Позоришне критике Лазе Костића“, *наведена књига*, стр. 167.

⁵⁰ Наводећи виђење Миодрага Поповића у књизи *Историја српске књижевности*, III, Београд 1972. („...Костићеве критике, и духом и сигурним позоришним укусом, дижу се изнад свог времена. Не само по обиму, но још више по изврском књижевном стилу, оне представљају драгоцен прилог српској позоришној критици у XIX веку. До Костића, писани су само критички извештаји и прикази позоришних представа; са њиме почеће права уметничка позоришна критика. Он ће о представама писати исто онако као о песничким делима: на нов, уметнички, песнички начин. Њему, песнику и мислиоцу који иде испред свог времена, као предводнику, зачетнику и оснивачу, припада, између осталог, и место писца који ће одомаћити нове прозне врсте у српској књижевности: уметнички есеј и поетски писану критику“), Лесковац, у наставку, полемише са њим: „Костић је одиста овакав у својим најбољим тренуцима. Али је овако високој похвали потребно додати неколико ограда и друкчијих ознака. Јер, чак и језички и стилски, избегавајући њему присталије сложеније анализе, Костић је, свакако хотимице, у већини тих оцена некако скоро снисходљиво крајње доступан просечном умовању и нивоу лаке прихватљивости. Биће да је своје времену баш тиме ваљао.“ Младен Лесковац, „Предговор Лазе Костића књизи приповедака и позоришних рецензија“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 191.

сам у свему непристрасан, откриће коментаришући проблематични Костићев положај – као драматичара али и рецензента трагедије *Максим Црнојевић*. Само тај један аутопоетички исказ из „Предговора“ довољан је доказ Лесковчевог научничког зрења: „Признајем: године 1966. ја сам код те рецензије устукнуо: чинило ми се неприлично приписати је Костићу; још прецизније речено: у оном тренутку, биће да сам пожелео да је није написао он. Данас, међутим, а верујем да са довољно разлога, мислим друкчије. Ако сам се колебао тада, не смем погрешити сада. Врло је могуће да је рецензију о *Максиму Црнојевићу* писао Лаза Костић. Треба само замислити када, у каквим околностима и зашто ју је писао; без тога не можемо разумети ни њу ни њега. Недостаје нужни елеменат смелости онемо ко не покуша да сагледа песника у целини онаквог какав је у одређеном тренутку; претерана склоност наочиглед јасном и само логичном, а поготову моралистичком, акуратно црно-на-белом, кадикад онемогућује прилаз истини: није човек увек за дивљење, нарочито када се превиија на мукама...”⁵¹ Коментаришући биографске околности у којима је 1891. настала ова рецензија, увериће нас аутор да нико колико он, Лесковац, није проникао у карактер песника, скицирајући, на неколико страна (које свакако спадају у врхове не само Лесковчеве биографске есејистике, већ овог жанра уопште у нашој књижевности),⁵² портрет песника који је по мало чему припадао својој средини и времену.

Чинећи доступним и тумачећи дело Лазе Костића, Младен Лесковац је редовно полазио од сопствених открића.⁵³ Њега интересује искључиво оно што није предмет критичких расправа већине истраживача, тачније оно што није уочљиво из прве, антологијско и листом хваљено у Костићевом делу. Дакле, и питање Костићевог новинарског опуса потпуно је Лесковчево истраживачко подручје.⁵⁴ Било које теме

⁵¹ Исто, стр. 192/193.

⁵² Исто, стр. 193-196.

⁵³ „Лесковац је годинама, скоро три деценије, писао о Лазе Костићу само поводом својих открића...” (Предраг Вукадиновић, „Истраживач у књижевној историји“, *Књижевне новине*, 23. март, 1979). Тако ће он, без сумње, и највећи допринос истражујући Костићев рад дати отварајући питања везана за позоришне рецензије и новинарски опус овог писца. „...Сматрало се свакако да је то споредан и мање важан део његовог рада, а донекле је то одиста ако не био, а оно изгледао.” (Младен Лесковац, „Предговор Лазе Костића књизи приповедака и позоришних рецензија“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, Матица српска, Нови Сад 1991, стр. 173). До Лесковчевог обелодањивања Костићевог опуса позоришних рецензија чак ни релевантни позоришни лексикони (као што је, нпр. *Позориште и драма*, Рашка В. Јовановића, „Вук Караџић“, Београд 1984) не бележе ову област Костићевог деловања. Тек почетком деведесетих, Радомир Ивановић и Небојша Ромчевић писаће о Костићу као позоришном рецензенту (видети *Зборник радова са Трибине Стеријиног позорја*, Нови Сад 1992).

⁵⁴ Још понеки историчар књижевности кренуће трагом Костићеве новинарске делатности. Ипак, нико не истражује у тако широком замаху као Младен Лесковац. Душан Иванић, на пример, усредсређује се на део овог богатог опуса. (Видети: Душан Иванић, „Лаза Костић у црногорској периодици“, *Књижевно дело Лазе Костића*, Београд 1982, стр. 141–175).

да се подухвати, о чему било да пише, за Лесковца је фактографска грађа средство које користи да што боље разоткрије личност писца, у овом случају Костића. „Човек је већа тајна но његово дело,”⁵⁵ закључни је аксиом и његовог текста „Новинар Лаза Костић“, којим, истовремено, ставља тачку и на свој вишедеценијски научноистраживачки рад посвећен овом ствараоцу.⁵⁶ Студија је настала 1989. и говори колико о новинарском опусу Костићевом, толико и о драми његове личности.

Насупрот послу позоришног критичара, који је радио „преко воље и некако узгред“,⁵⁷ „Костић се дуго и радо бавио новинарством“.⁵⁸ Ипак, открива Лесковац, његов однос према овој врсти професионалног ангажмана варираће у зависности од животних и друштвених прилика, од тога заправо да ли ради из уверења или – морања. Тако ће, каткад, сам Костић, о себи говорити као о журналисти, а не песнику”;⁵⁹ а понекад, опет, његову примораност на бављење уредничким послом аутор квалификује као „неугледно сиротињско занимање“⁶⁰ Делећи овај део Костићевог рада на три периода: новосадски (1863-1878), београдски (1881-1883) и цетињски (1884-1891), Лесковац настоји да разјасни обиље биографских детаља како би на основу њих разумео и протумачио његову комплексну личност. Стога загледа у Костићеве чланке, писма, историјске студије, скицира психолошке профиле његових савременика, владара, актера политичке стварности. Циљ је не толико анализирати карактер Костићевих новинских састава, колико разоткрити личност која стоји иза њих. Одговорити због чега то, у почетку обећавајуће новинарско перо са годинама губи на снази, зашто искуство не чини Костића бољим, већ све слабијим новинарем. Постоје ли иманентни узроци овоме, или су разлози спољашње природе?

⁵⁵ Завршни пасус, у целини, гласи: „Пут који је Костић-новинар прешао, огроман несклад између његових првих и последњих новинарских радова, оцртавају и голему драму која га је за тих година изменила и из основа преобразила. Свестан своје изузетности, он о свому томе никада никоме није рекао ништа. Човек је већа тајна но његово дело.“ Младен Лесковац, „Новинар Лаза Костић“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 316.

⁵⁶ Први пут је штампана као предговор четворотомном издању новинских чланака објављених у *Сабраним делима* Лазе Костића 1990.

⁵⁷ Младен Лесковац, „Позоришне критике Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 168–169.

⁵⁸ Овом реченицом Лесковац започиње студију „Новинар Лаза Костић“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 286.

⁵⁹ „У писму Бошковићу, из Беча, 10. јуна 1879, назвао је себе не песником, што је био, него журналистом, што у том тренутку већ био није.“ *Исто*, стр. 295.

⁶⁰ „Код Костића та младићка привлачност новинарству међутим није била само пролазна опсесија и занимљива кавга, него временом и мучно, па и судбоносно (реч није прејака) морање, јер једино уточиште... Он ће, током дугих десет година, пре принудно него са истинским задовољством, уређивати два политичка листа, свакако ниједан од њих онако како би волео и умео, а када му је то било, ипак, једино неугледно сиротињско занимање.“ *Исто*, стр. 286.

Пишући о најважнијем од тих периода – новосадском, везаном за Костићево бављење у *Застави*, Лесковац указује на његов однос према Милетићу и Политу, његово место у политици и новинарству, стилске одлике његових текстова,⁶¹ да би закључио: „Костић је несумњиво био један од најбољих српских новинара. О његовом књижевном таленту не треба речи трошити; а имао је и великог знања, темељног образовања, пркосне воље и карактера, небаналне снаге израза. Костић је волео новине – није их друкчије ни звао но, скоро им тепајући, *дневна књижевност* –, а већину својих новинарских радова, чак и оне најтривијалније, писао је најчешће са оном истом усредсређеношћу, озбиљношћу и пажњом као ма који свој рад песнички или књижевни...”⁶² Ипак, Костићево животно искуство, доказује Лесковац, у диспропорцији је са новинарским донетима.⁶³ То слабљење списатељских моћи условљено је околностима у којима ради и положајем у ком се налази. У Београд је доспео нагнан силом егзистенцијалних неприлика, а на Цетињу задесио „после низа тешких личних пораза“.⁶⁴ У београдским политичким превирањима, као уредник *Српске независности*, није се снашао, а у цетињском *Гласу Црногораца* – потпуно се изгубио.⁶⁵

Као што га Костићеви журналистички састави мање интересују сами по себи, већ су кључ за тумачење Костићевог лика,⁶⁶ тако и његов интерес за обимну кореспонденцију овог писца служи истој сврси. Стога ће врхунац Лесковчевог прикупљања и тумачења грађе о Костићу чинити *Сабрана дела* чије је објављивање у Матици српској иницирао налазећи се и на челу редакционог одбора. Потписан је као приређивач на једнотомном издању књиге *Приповетке. О позоришту и уметности* (1989) и четворотомном издању под насловом *О политици, о уметности* (1990). У књизи *Преписка I*, штампаној 2005, уз активне приређиваче: Милицу Бујас и Душана Иванића, нотирано је и име Младена Лесковца.

⁶¹ Исто, стр. 290/291.

⁶² Исто, стр. 291.

⁶³ Тек, много доцније, почетком XX века, неоптерећен приликама и ослобођен политичке острашћености, Костић ће написати своје најбоље саставе. Видети, с тим у вези, „Последњи разговор са Младеном Лесковцем: песник у лику научника“ (*НИН* /Београд/, 15. фебруар 1991, бр. 2094, стр. 40/41) у ком Лесковац Костићеве чланке о убиству краљице Драге и краља Александра Обреновића објављене 1903. у париском *Le Figaro* оцењује „као пример сјајног новинарског рада.“

⁶⁴ Младен Лесковац, „Новинар Лаза Костић“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 301.

⁶⁵ „Костић-новинар изменио се на Цетињу из основа. Једном је, у приватном писму, 1902, написао: ’Сваки човек има часова кад није он’. Ово је тај тренутак у њега. Потрајао је седам година.“ Исто, стр. 307.

⁶⁶ Већ наслови Лесковчевих збирки огледа: *О Лази Костићу* (1978), и *Лаза Костић: огледи и чланци*, (1991), указују на фокусирање пажње на личност, не толико на дело.

Као епистолофил, од 1960. Лесковац почиње да обелодањује Костићеву преписку,⁶⁷ у почетку, чини се, без дефинисане намере да у том послу истраје до краја.⁶⁸ Однос према документу и овде је осо-бен, лесковчевски. Као што то чини на више различитих места у својим списима, и у коментарима уз поједине сегменте Костићеве преписке, свој истраживачки постулат он и образлаже: „То су, дакле, та писма – само случајан и успутан захват у многа њима слична, још непозната или необјављена – која је Исидора Секулић, са љутњом што постоје и презривом спремношћу да о њима не води много рачуна, назвала једном 'некаква писма'. Па ипак, ми их морамо знати (јер их не смео не знати) и морамо за њима трагати, а по њима такође пра-тити путеве песника, чак и онда када је више него поуздано да су писана у сасвим неурачунљивим тренуцима беса, очајања и клонуло-сти. Кадикад, а баш стога, она нису лепа, него су заиста 'некаква'. Само, треба их умети читати, издвојити у њима истину од позе, апсурдно разметљиву претњу од могућнога и стварно догођенога...”⁶⁹

Већ први сегмент те преписке, „Писма Лазе Костића његовој жени“, објављен у фебруарској свесци *Летописа* 1960, пропратиће, у следећој, мартовској свесци, есејистичким текстом „Јулча Паланачка“, у коме, опет, указује на смисао свог трагања за, чиниће се понекад, безвредним документом, као и циљ свог епистографског подухвата: „...ова документа, као и сва документа сличне врсте, не само да говоре неповезано па самим тим и непотпуно, него упорно ћуте баш онде где бисмо највише волели да их чујемо, а говоре издашно и брбљиво о стварима потпуно споредним па и непотребним. Зато, не улазећи до краја и у њихову иначе тако привлачну интерпретацију, ја овде друго и не желим него да, спустивши претходно у архивску фасциклу све заиста непотребно, упозорим на оно што сам као вредно памћења у тим документима ипак нашао и баш стога овде издвојио. Документа ваља обуздати, писао сам једном; ни данас не умем рећи ништа

⁶⁷ У години када се обележава педесетогодишњица смрти Лазе Костића, свакако не пуког јубилеја ради, Младен Лесковац ће у *Летопису* објавити неколико сегмената кореспонденције из Костићеве оставштине: „Писма Лазе Костића његовој жени“, 136, књ. 385, св. 2 (фебруар), 130–135, „Дванаест писама Лазе Костића“, год. 136, књ. 386, св. 4 (април), 351–364, „Писма Лазе Костића Симу Матавуљу“, год. 136, књ. 386, св. 6 (децембар), 464–502.

⁶⁸ У напомени уз „Дванаест писама Лазе Костића“, у априлском броју *Летописа Матице српске*, Лесковац бележи: „Онај ко се буде подухватио да његов рад прикаже у повезаној целини и унутрашњем континуитету разумеће то најбоље, и умеће објаснити. Ја то овде не могу чинити.“ Одлука да се подухвати континуираног истраживања Костићевог опуса, и то оног најмање познатог његовог дела где спада и преписка, сазреће свакако већ до краја те године. У децембарској свесци *Летописа*, у уводној белешци уз писма Матавуљу, рећи ће да два, том приликом изостављена писма, намерава да штампа у издању целокупних Костићевих дела.

⁶⁹ „Писма Лазе Костића Симу Матавуљу“, *Летопис Матице српске*, год. 136, књ. 386, св. 6, стр. 351.

прикладније. Међутим, оно што документа казују није много; у сваком случају, није доста, а нипошто није све...⁷⁰

Да и писма чита и „прибира са неком... строгом и уздржаном, скоро видовитом осетљивошћу, са надахнутим досећањима и човечно увиђавном обзирношћу при тумачењу“, ⁷¹ Лесковац показује и есејом заснованим претежно на преписци између Костића и његове жене. Увек дискретан тумач, остављајући одређене ствари (у вези са брачним интимом супружника, нпр.) недореченим, есејом „Јулча Паланачка“ аутор упућује на Костићева писма и указује на значај кореспонденције као особеног штива које се до краја и сасвим не да дешифровати, јер истине које она казује „ваља тумачити у себи.“⁷²

А да је неприкосновени зналац и тумач живота и карактера Лазе Костића, Младен Лесковац је показао приредивши и књигу Костићеве мемоарске прозе. Објављена 1988. под насловом *Из мога живота* у Нолитовој едицији „Српска књижевност. Мемоари, дневници, аутобиографије“, књига, осим разноврсних Костићевих састава, доноси на месту поговора Лесковчев есеј „Мемоарски одломци Лазе Костића“ настао две године раније. У првој реченици приређивач децидирано казује: „Лазе Костић своје мемоаре написао није...“⁷³ Међутим, ванредно упућен у сваки детаљ Костићевих текстова, без обзира на сву објективност, критичку дистанцу, па чак и строгост у оцењивању, каткад готово да се идентификује с Костићем бирајући оне странице из његових огледа, новинских текстова, књиге о Змају, писама, мемоарских одломака, које говоре о личном и друштвеном песниковом животу. Стога се чини као да ови Костићеви мемоарски фрагменти и нису накнадно прикупљани туђом, приређивачком руком, већ да их је сам песник сложио у целину.

Посебну вредност књизи дају Лесковчеви детаљни коментари (на осамдесетак страница) у којима се открива његова ерудиција и приређивачка педантност. Тако, он редовно читаоце упућује на извор, историјске и политичке околности битне за разумевање садржине

⁷⁰ „Јулча Паланачка“ цитирано према књизи *Лазе Костић: огледи и чланци*, стр. 257.

⁷¹ *Исто*, стр. 257.

⁷² Једним другим поводом, наводећи садржај Костићевог писма упућеног Матавуљу, а у вези са боравком у Црној Гори и односом према кнезу Николи, Лесковац ће, мислећи на садржај епистоле рећи: „Разјашњена, сва и потпуна, нису за свакога и нису увек за јавност ни за свако време; у његовим списима има доста намерно недореченог.“ („Мемоарски одломци Лазе Костића“, *Лазе Костић: огледи и чланци*, стр. 320). Други пут пише: „Документа су страшна. И писма су страшна, такође. У сваком писму су три дебеле лажи, а она главна, четврта, која најпре личи на истину, лаж је понајвећа, јер по свему судећи мораћеш јој веровати, а баш с њом никако није у реду, – јасно је то одмах.“ „Белешка у Црвеној свесци“, *На нашој постојбини*, стр. 245.

⁷³ *Исто*, стр. 317.

Костићевог текста, његова познанства, биографске чињенице. И када се учини да је овај подухват један од доказа пренаглашеног биографизма у методу Младена Лесковца, приређивач, у Коментарима ове књиге, упућује на сопствено уверење да су биографски подаци само нужан елемент базичног проучавања литературе а да, свакако, књижевноисторијска истраживања подразумевају и друге и другачије приступе. Не упуштајући се у методолошке расправе, он једном узгредном, али за ово питање битном примедбом у Коментарима, оцењујући Кашанинов чланак „Дневник Лазе Костића“ као „најзначајнији рад који је досад о њему написан“, наводи и следеће: „При читању овог Костићевог дневника и његовог пренаглашеног везивања за познату песму упућујем ипак читаоца на важну примедбу Миодрага Павловића о овом случају.“⁷⁴ Даље, Лесковац наводи књигу овог аутора *Поезија и култура* (1974) и странице на којима је та „важна примедба“ штампана. У најкраћем, она се своди на Павловићеву истраживачку скепсу, чак аверзију, према могућности тумачења уметничког текста на основу ауторских, често аутобиографских бележака. Све то упућује на њега као критичара и тумача са сасвим другачијим истраживачким приступом од, у доброј мери историографског и биографског, Лесковчевог. Но, Лесковац уважава и те друге методе, иако нам се он сам, неретко, открива као научник кога интересује најпре стваралачка личност,⁷⁵ а тек потом дело. Уосталом, Младен Лесковац најчешће у својим есејима и студијама и полази од текста (новинског чланка, позоришне рецензије, писма или песме), истражује његову историју, социјални миље, утврђује ауторство, прати генезу, ... али своје анализе не своди на пукe текстолошке, стилистичке, версификаторске анализе, већ настоји да разоткрије психолошку, карактеролошку бит, људску суштину, политичко и поетско биће Костићево. Он као да носи свест да се на многа питања мора претходно одговорити, како би се отворио пут и створио основ за прецизно тумачење дела и доношење вредносних судова о њему.

Понекад, он казује само сопствену импресију, као у огледу „Први сусрет са песмом 'Santa Maria della Salute'“. Наравно, није случајно да управо тим текстом аутор закључује своју књигу о Ко-

⁷⁴ Лаза Костић, *Из мога живота*, приредио и поговор написао Младен Лесковац, Нолит, Београд 1988, стр. 439.

⁷⁵ И његове студије: „Михаило Витковић“, „Јован Пачић“, „Јован Јовановић Змај“, ... указују на потребу да најпре разоткрије и разуме човека, стваралачку личност не би ли тако створио услове за прецизна тумачења самог дела, конкретног текста. Каткад, међутим, наслов сведен на лично име може да упуту на криви траг и сугестију о биографском методу. Ипак, често се иза њега (као у случају есеја „Ленка Дунђерска“, „Костић и Корнелије Станковић“) не скрива портрет, те и биографизму нема места, већ је реч о сасвим другачијем (често текстолошком) приступу и методу.

стићу. То је граница до које ће он хтети да иде, свестан да обавља тек почетне радове не би ли потоњи истраживачи имали бољу проходност за продубљене аналитичке студије. Даље се не упушта у теоријско-естетске анализе. Реконструисао је, не интерпретира. Обавио је неопходне претходне радове својствене књижевноисторијској критици, те посао препушта књижевној критици,⁷⁶ интерпретаторима. Да је тек отворио пут за темељније, критичке интерпретације, Лесковац је дубоко свестан.⁷⁷ То му је, уосталом, била и намера, а о томе казује и већ наведена његова констатација, када после деценија рада на *костихологији*, 80-их година казује: „Он је још увек наша велика, лепа тема.“ Уз исту тврдњу, везану за песников лик, Младен Лесковац изриче и индикативан, готово профетски, поуздано костихевски квалификатив – *недокончан*.

У контексту изреченог намеће се питање: због чега се овај ванредни зналац Змајевог и Костићевог стваралаштва није упустио у приређивање критичких издања њихових дела? Још 1959, у тексту „За критичка издања новијих српских писаца“, он имплицира потребу студиозног приступа и опусу Лазе Костића.⁷⁸ Упитаност је тим већа

⁷⁶ Терминолошку дистинкцију на књижевноисторијску и књижевну критику чини Младен Лесковац, који се иначе готово никад не упушта у теоријска питања науке о књижевности, у предговору публикованом под насловом „Књига о Лази Костићу“ у зборнику *Лаза Костић* из 1960. (стр. 7). Под књижевноисторијском критиком Лесковац подразумева, верујемо, школу историјске критике биографског правца којој је и сам припадао, а књижевна критика односила би се на савременију, иманентну критику, окренуту интерпретацији самог дела.

⁷⁷ „...читајте ви метричке студије Светозара Петровића, о тој строфи у 'Santa Maria della Salute'. То је наука, а ово што сам ја писао, то је, можда, тако, занимљиво, али није за дивљење.“ Цитирано према тексту „Песник у лику научника“ (*НИН*, Београд 15. фебруар, бр. 2094, стр. 40–41), чији наднаслов гласи „Последњи разговор са Младеном Лесковцем“. Јосип Бабел, аутор разговора, публиковао га је претходно, у нешто другачијој редакцији, под насловом „Научник са душом песника“ у *Политици* од 25. новембра (1989, год. 86, бр. 27350, стр. 21).

⁷⁸ У тексту „За критичка издања новијих српских писаца“ из 1959, наводећи ауторе чија је дела потребно приредити на овај начин, Младен Лесковац пише: „Други мој пример је Лаза Костић; о мало речи изложићу ствар којом се бавим годинама. Хтео сам да поближе проучим прилично затурене прозне радове Костићеве. Почело је то безазлено; стао сам их одмах и преписивати, један по један, не слутећи шта ме ту вреба. Јер како сам дубље улазио у то читање, па трагање, па испитивање и поређење, и био захваћен тим примамљивим послом као зупчаником, рад се разграђивао, неочекивано, а од њега се отети било је немогуће. Шта се догађало? Откривао сам, и баш тако, један за другим, све нове и нове, то јест давно старе а затурене, заборављене и непознате радове Костићеве, прво оне потписане, па онда оне непотписане, па онда оне само шифром (и разним шифрама) обележене, најзад оне најскривеније непотписане, и које сам, после толиког рада, око овог писца, распознавао лако и сигурно. Мој испочетка узгредни рад све се више компликовао, преписани радови расли су до неочекиваног обима, и данас – ево већ две године како је тај посао завршен – ја у своме писаћем столу имам знатно више од 200 Костићевих студија, огледа, расправа, чланака, предавања, рецензија, позоришних и књижевних приказа, новинских чланака, полемика и фељтона, у ненаданом обиму од преко 100 ауторских табака, а од којих је, колико је мени познато, у нашој књижевности и у

што се Лесковац годинама налазио на челу Одбора за критичка издања САНУ. Као приређивач Костићевих *Сабраних дела*, Лесковац је остварио максимум. Ипак, ни овај подухват није у потпуности окончан.⁷⁹

Пред крај свог стваралачког века, у једној личној исповести, Младен Лесковац казује да је својеврстан оквир његовом раду постављало и доба у ком је живео: „Мислим да имам доста јасан и не много одушевљен суд о ономе што сам урадио, јер време у којем живимо, нарочито последњих четрдесет година, није било строго време: и наука и књижевност развијали су се више у ширину него у дубину, па такво стање није могло не оставити трага ни на ономе што сам ја радио.“⁸⁰

Дакле, и истраживачки афинитети, колико и потреба за литераризацијом узрокована списатељским талентом, али и детерминишуће околности времена у ком је стварао, учиниће да, без обзира на свест о потреби темељног приступа делима великих писаца, и у вези са Костићевим опусом, Лесковчев рад буде лимитиран на приређивање његових *Сабраних дела*, а не критичко издање, о неопходности чега је писао још концем педесетих година XX века.

Опредељујући се, као приређивач, за сабрана дела Лазе Костића и одабрана дела Јована Јовановића Змаја, Младен Лесковац се

нашем знању о Лази Костићу присутно данас у најбољем случају нешто више од половине, а можда ни толико (међутим, још нисам стигао да утврдим обим и карактер његове сарадње у савременој бечкој и руској штампи). Све остало је потпуно непознато, дакле, ново, и ја смем тврдити: када једном цео тај материјал буде објављен и омогућено његово проучавање, појавиће се један Лаза Костић неочекивано друкчији, изненађујуће нов а присније разумљив и потреснији од онога каквог га данас углавном знамо и наслућујемо.“ *Из српске књижевности I*, стр. 298/299.

⁷⁹ У поменутом „Последњем разговору са Младеном Лесковцем“, вођеном поводом изласка из штампе Костићевих *Сабраних дела*, Бабелов саговорник казује и следеће: „Надајмо се да ћемо тај посао и завршити, до Костићевог јубилеја, 150-годишњице рођења, и биће, колико ја видим, 15 или 16 књига Лазе Костића, можда и свих 18. Посао је тај веома тежак, компликован, јер је писац такав. То неће бити целокупна дела Л. Костића, неће бити ни њихово критичко издање, него оно и онолико колико ми у овом тренутку можемо да пружимо нашем свету. На пример, његова сарадња у страним листовима: руским, немачким, чешким – није истражена. Тај посао је веома приметан и скуп, а и резултати који се могу очекивати били би мршави, па смо од овога одустали. Из Лазине преписке сазнали смо да су Руси његове дописе, извештаје са фронта, из босанскохерцеговачких устанака, скраћивали. Он је тиме био врло незадовољан. Изгледа да је сличних ствари било и са његовим чланцима у немачким новинама. Но, за тим не треба жалити, јер је оно што је прикупљено и утврђено као аутентично његово, веома значајно и из тога се материјала може сагледати личност Лазе Костића.“ Наведено према запису разговора који је с Лесковцем водио Јосиф Бабел, објављеном у *Политици* 25. новембра 1989. под насловом „Научник са душом песника“.

⁸⁰ Радован Поповић, „Зналац и личност, 80 година Младена Лесковца“, *Гомилница тајни*, „Милан Ракић“, Ваљево 1987, стр. 21. У вези са критичким издањем дела Лазе Костића Младен Лесковац ће рећи: „До критичког издања ће једном доћи, али ја не знам када ће то бити. Ми данас немамо услова за то.“

посредно одређивао према двојици писаца, односно наговештавао и вредносни суд о њиховом делу. О првом од њих, 1986. године, и после деценија истраживачког рада, рећи ће да је дао тек торзо.⁸¹ За другог ће писати, већ 1950, као о складној и јединственој уметничкој физиономији, фигури сливеној из једног комада.⁸² Непрестано, размишљајући о њима као о антиподима, тумачећи дело једног, имаће на уму оног другог. Својеврсне паралеле изводи Лесковац нарочито у есејима „Јован Јовановић Змај“ и „Белешка у црвеној свесци.“⁸³

„Белешка“ је свакако један од најпознатијих есеја Младена Лесковца, до ког је и сам аутор веома држао,⁸⁴ верујемо не само због неспорних књижевних атрибута. Пажљивим читањем, тај текст се указује као ванредан аутопоетички документ. Већ самом формом „Белешка“ упућује на одређена изворишта Лесковчевог есејистичког умећа. Тај дијалогизам⁸⁵ могао би се довести у везу са костихевским

⁸¹ „Костићеви мемоарски фрагменти јесу и остају торзо, као и он сам усталом. У њима се добро виде тек понеки одсеци његова бурног и свакојаким наглим променама пребогатог живота, а други, не мање важни његови напори или неуспеси прећутани су. Мало ко је свој јавни живот започео под тако срећном звездом као он, мало ко завршио у толикој запостављености и дугом забораву. Никада није успео да постане народни човек, оно што је у младости обећавао и желео, па у једном тренутку скоро већ и био; то је постигао пре његов главни такмац у књижевности, Змај. Костић је надживео своју славу, како стоји у *Ричарду III*. Мијазме и распутице политике трошиле су га и тровале опакије но Змаја. Прихватио је Сомбор, тај низак облик среће, очекујући историјску почаст регистрације. Јер ипак, морао је знати да је оргуљска мелодија његове песме нешто друго но Змајева популарност: дубоко је осећао – види се то на стотину места – да политички тријумфализам те популарности суштину његове поезије не угрожава. Зар му то није морало бити довољно?...“ Младен Лесковац, „Мемоарски одломци Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 331/ 332.

⁸² „Посматрана у целини, Змајева уметничка физиономија се чини складна и јединствена, доследна и својим негативним и својим највишим артистичким особинама: сливен као од једног комада – силна стена, надалеко видљива. Његове особине одједном бивају још јасније ако се аналишу напоредо са појавом Лазе Костића...“ (Младен Лесковац, „Јован Јовановић Змај“, *На нашој постојбини*, стр. 215).

⁸³ Говорећи о Змајевој наглашеној, целисходно применљивој разборитости у поезији, о њему као песнику здравља и енергије, живахности и свежине, о његовој класично уравнотеженој хармонији, о одсуству фаустовске тежње за бескрајним, о његовом неприхватању анархије романтике и њеног култа егоцентризма, о детерминисаности његовог дела не естетским доктринама но животним потребама свога народа, о исповедању неромантичног уметничког морала: „да је часније бити и безлично националан него индивидуалан по сваку цену“, Лесковац чак и на страницама где експлицитно не доводи у везу двојицу песника, дефинишући Змајеву личност и стваралаштво, асоцијативно, другим антитетичним полом, призива Костића и његово дело. (*Исто*, стр. 176–177).

⁸⁴ Видети о томе писма Младена Лесковца Тодору Манојловићу датирана почетком 1951. године у књизи Радована Поповића *Грађанин света* (стр. 111–113).

⁸⁵ И антологијски Лесковчев есеј „Вук и Мушицки“ писан је на основу својеврсног двогласја, али латентно дијалогизирање подразумевају и огледи о Орфелину (расправа са Николом Радојчићем) и Сремцу (аргументација супротна Скерлићевој), на пример.

дијалогским дискурсом у коме је писана књига о Змају, као и мноштво његових других есеја и критика. (Опет, ако је есеј Младена Лесковца произашао из Исидорине школе⁸⁶ аргумент за ту тврдњу могао би се тражити и у чињеници да се и у њеном опусу може пронаћи есеј-дијалог као облик специфичног диспута.)

Говорећи о другима, Младен Лесковац разоткривао је себе, упућивао на сопствене ставове и стваралачка начела.⁸⁷ И сама тежња да је писао искључиво о темама које су га интересовале, поткрепљује тезу о Лесковцу истраживачу који се на својеврстан начин учитава у дела „својих“ писаца, одн. говорећи о другима, говори, заправо (и) о себи. Тај посредни говор о себи присутан је у његовој критичкој есејистици у чијем су фокусу, готово без изузетка, личности са којима је био и у личним пријатељским везама (Вељко Петровић, Исидора Секулић, Жарко Васиљевић, Бошко Петровић, и други). Али, исти поступак, препознатљив је и у његовим књижевноисторијским портретима. Тако, на пример, портретишући Тихомира Остојића или Лукијана Мушицког, као да предствља свој карактер, менталитетске црте и стваралачке постулате. Слично је и када је реч о Јовану Јовановићу Змају и Лази Костићу.

О две остварене могућности српског романтизма, о амбивалентности сопственог стваралачког бића, Лесковац указује опсесивним истраживачким опредељењем за двојицу дијаметрално различитих песника. У знаменитом есеју „Белешка у Црвеној свесци“, Младен Лесковац, сањарећи о сопственој књизи о Змају, обелодањује: „Та књига за мене није више само Змај: све је више, и све више ће бивати и ја, и ја. И део мене биће у њој.“⁸⁸

Мада сличне намере не исповеда у вези с Костићевим ликом, у есејистици о овом ствараоцу препознајемо Лесковчев одраз. Пишући о њему, у појединим пасажима, као да чини неку врсту интроспективних увида: „Интелектуалац разорно видовит, стоок, аналитичар хладан и вазда неугодно присебан, било да говори о себи било о другима, Костић остаје непрестано један те исти и када ради песму, и када редигује неко важно писмо, и када смишља новински чланак. Као сви хипотоничари (јер он је то), и код њега никад и ништа није казано одједном и у првом налету, него све полако, опрезно, са непрекидним сумњичавим загледањем одасвуд у сваку клету реч... Разјашњења, сва

⁸⁶ „Није Лесковац изишао само из предратне школе наше књижевне историографије, изишао је и из есејистичке школе Исидорине: немамо другог есејисту који би јој по духу и по уметничком домету био ближи.“ Петар Милосављевић, „Ситнице“ Младена Лесковца“, *Летопис Матице српске*, год. 145, књ. 405, св. 5 (мај), 1970, стр. 563.

⁸⁷ Видети: Радомир Константиновић, „Младен Лесковац“, *Биће и језик*, IV, Провсета / Рад / Матица српска, Београд / Нови Сад 1983, стр. 359.

⁸⁸ „Белешка у Црвеној свесци“, *На нашој постојбини*, стр. 254.

и потпуна, нису за свакога и нису увек за јавност ни за свако време; у његовим списима има доста намерно недореченог.“⁸⁹ Или, када пише о прилично смелим, неумесним Костићевим коментарима, Младен Лесковац констатује: „Они су у изненађујућем нескладу са Костићевом сумњичавом уздржаношћу (у њега је одувек било нечега од тихог песимизма и скепсе научника)...“⁹⁰ Уосталом, о томе колико му је Костић присан, колико га разуме, Лесковац сведочи још 1950. обелодањујући одлуку да напише књигу о Змају: „Кашто дакле слутим да га знам. (Каткад ми се чини да једино још Лазу Костића разумем и осећам боље, некако волуминозније, хармоничније.)“⁹¹

ЛИТЕРАТУРА:

- Младен Лесковац, *На нашој постојбини*, Матица Српска, Нови Сад 1951.
Младен Лесковац, *Лаза Костић: огледи и чланци*, Матица српска, Нови Сад 1991.
Лаза Костић: [1919–1960], зборник, приредио Младен Лесковац, Српска књижевна задруга, Београд 1960.
Јосиф Бабел, „Научник са душом песника. Разговор са Младеном Лесковцем“, *Политика*, год. 86, бр. 27350, 25. XI 1989.
Станислав Винавер, *Заноси и пркоси Лазе Костића*, Форум, Нови Сад 1963.
Предраг Вукадиновић, „Истраживач у књижевној историји, Младен Лесковац: *О Лази Костићу*, Нолит, Београд 1978“, *Књижевне новине*, 23. 3. 1979.
Драгиша Живковић, „Младен Лесковац као књижевни историчар“, *Летопис Матице српске*, год. 150, књ. 414, св. 4, октобар 1974.
Павле Зорић, *Критички радови Станислава Винавера*, Српска књижевна критика, књ. 15, Институт за књижевност и уметност у Београду / Матица српска, Београд / Нови Сад 1975.
Петар Милосављевић, „’Ситнице’ Младена Лесковца“, *Летопис Матице српске*, год. 145, књ. 405, св. 5, мај 1970.
Радован Поповић, „Зналац и личност, 80 година Младена Лесковца“, *Гомилица тајни*, „Милан Ракић“, Ваљево 1987.
Радован Поповић, *Грађанин света: живот Тодора Манојловића*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин 2002.
Исидора Секулић, *Писма*, приредио Радован Поповић, *Сабрана дела*, књ. 14, Stylos, Нови Сад 2004.

⁸⁹ „Мемоарски одломци Лазе Костића“, *Лаза Костић: огледи и чланци*, стр. 320/321.

⁹⁰ *Исто*, стр. 324.

⁹¹ Младен Лесковац, „Белешка у Црвеној свесци“, *На нашој постојбини*, стр. 249.

Никша Стипчевић, „Лаза Костић и Младен Лесковац“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 21/1, Београд 1991.

Гојко Тешић, *Пркоси и заноси Станислава Винавера*, Просвета, Београд 1998.

Natalija Ludoški

LAZA KOSTIĆ – THE GREAT TOPIC OF MLADEN LESKOVAC

Summary

Researching for decades the works of Laza Kostić, the literary historian Mladen Leskovac significantly contributed to the adequate evaluation of one of the most impressive collections in our literature and culture. At the same time, striving to comprehend Kostić's personality, balancing between science and essayism, Leskovac also pointed at the certain characteristics of his own creative and human nature.

